

HAL
open science

El Raval en la literatura contemporània. Cartografia d'una ciutat rebel

Maria Patricio-Mulero

► **To cite this version:**

Maria Patricio-Mulero. El Raval en la literatura contemporània. Cartografia d'una ciutat rebel. Catalonia, 2019, 24, 10.4000/catalonia.1174. hal-03464818

HAL Id: hal-03464818

<https://hal.science/hal-03464818>

Submitted on 3 Dec 2021

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

El Raval en la literatura contemporània. Cartografia d'una ciutat rebel

Maria PATRICIO MULERO

Université Paris 8 – Universitat de Barcelona

mariapatriciomulero@gmail.com

Résumé : Le quartier du Raval est probablement le plus important dans la littérature contemporaine barcelonaise. Les représentations littéraires de ce territoire montrent un espace avec une forte tendance à la métamorphose physique et humaine. Foyer des classes populaires, lieu d'accueil des nouveaux arrivés, plateforme des marges et la prostitution, le Raval a fasciné les écrivains, notamment pendant le XXème siècle. Dans cet article nous étudierons les imaginaires sociaux de quatre romans, analysés dans le cadre de ma thèse de doctorat sur l'identité littéraire de Barcelone.

Abstract: The Raval district is probably the most important in contemporary Barcelona literature. The literary representations of this territory show a space with a strong tendency to physical and human metamorphosis. Home to popular classes, a place of welcome for new arrivals, and a platform for margins and prostitution, the Raval has fascinated writers, particularly during the 20th century. In this article we will study the social imaginary of four novels, analysed as part of my doctoral thesis on the literary identity of Barcelona.

Mots-clés : Raval, imaginaire, franquisme, urbanisme, littérature

Keywords: Raval, imaginary, franquisme, urbanism, literature

Introducció

Com en altres metròpolis industrials, Barcelona ha estat l'escenari protagonista d'un gran nombre de novel·les, gènere literari per excel·lència de la modernitat literària. El concepte de ciutat literària s'associa sovint a la disciplina geocrítica o d'estudis literaris. Des de la sociologia literària, en parlar d'una ciutat literària, ens hi podem referir en tant que fenomen integral; és a dir, a més a més de ser un espai urbà en el qual s'inspiren els escriptors, les obres literàries operen com un element generador. Les obres literàries ens permeten identificar una essència intrínseca de la ciutat, unes característiques estètiques, culturals i socials que es desenvolupen no tan sols a través dels temes literaris principals, sinó també dels protagonistes de les històries i de la descripció dels espais. Més enllà de la idea de l'imaginari de la ciutat, que integra com a participants principals els escriptors en tant que creadors –o bé altres tipus d'artistes, com José Luis Guerin a *En construcción*– quan la imatge de la ciutat és compartida per altres actors del món literari, com els editors –que poden desenvolupar catàlegs específics per fomentar aquest imaginari–, els gestors culturals –consolidant polítiques de promoció de la literatura– o els llibreters –prescriptors de proximitat–, i per suposat, els lectors, podem parlar d'una identitat

literària. La literatura representa els espais urbans i la societat local en forma d'homologia que fixa l'imaginari social a través del discurs literari de cada autor¹.

La literatura barcelonina publicada en democràcia ens proporciona una visió de la ciutat crítica dins dels paràmetres d'un imaginari generalitzat i reconeixedor pels lectors, amb voluntat testimonial de les característiques socials de la ciutat, estretament lligades a l'evolució dels espais urbans. A partir d'una vintena d'obres escrites entre 1970 i 2015², es poden extreure una sèrie de conclusions que situen Ciutat Vella en una posició rellevant respecte a altres districtes de Barcelona. El nucli antic de la ciutat es configura com el districte literari per excel·lència. Per la seva presència reiterada tant en els textos d'obres contemporànies com en les influències que han rebut els seus escriptors, podem afirmar que Ciutat Vella ha estat el districte literari al llarg de la història³.

En la literatura barcelonina contemporània, les localitzacions més rellevants per a la trama succeeixen al centre històric de la ciutat, que com tots els centres de les ciutats es reclama com un lloc de trobada⁴. En el cas de Barcelona, l'espai del centre concentra les traces de la història, atès que l'Eixample no va aparèixer tal i com el coneixem avui fins al segle XIX, al mateix temps que es van unir a la ciutat els municipis perifèrics⁵. Una de les particularitats del Raval és la seva categoria de territori en construcció permanent, i especialment en les darreres dècades del segle XX, amb una intervenció institucional que complementa els canvis humans que el caracteritzen.

A Ciutat Vella assistim a la preeminència de representacions literàries de determinats espais considerats fronterers. Les Rambles, el Paral·lel, la Ronda Sant Antoni o el Parc de la Ciutadella són alguns dels espais més presents en la literatura barcelonina. Pel que fa a la geografia, es tracta d'espais limítrofs entre dos barris, o en alguns casos entre dos districtes, caracteritzats per diferents geografies humanes, econòmiques i socials. Aquests espais són punts de trànsit i de trobada, i no és casualitat que resultin atractius per als escriptors, ja que constitueixen importants punts de contacte susceptibles de generar conflictes socials i contactes d'interès.

En segon lloc, d'una forma més accentuada que en altres districtes, a Ciutat Vella podem observar de forma tangible l'evolució històrica dels últims segles en els espais i en la població. En les obres més contemporànies de la literatura barcelonina assistim a la convivència dels turistes amb els immigrants del Raval⁶. El canvi de denominació en tres ocasions al llarg de la història – Barri Xino, Districte V i Raval – mostren el seu caràcter variable i permeable als canvis socials.

En la formació de la imatge literària del Raval es barreja la fascinació dels escriptors per una idea construïda prèviament del barri, elaborada a partir de lectures precedents, en català o en castellà, tals com *Vida privada*⁷, o les novel·les de Pepe Carvalho. A aquest

¹ PATRICIO MULERO, Maria. *La ciudad literaria. Representación urbana y creación literaria en Barcelona (1970-2015)*. Universidad de Barcelona & Université Paris 8, 2017.

² El corpus al que ens referim és l'objecte d'estudi de la tesi en Sociologia de la cultura (*Ibid.*). Aquest corpus de 21 obres s'extreu d'aplicar sobre el conjunt d'obres publicades durant el període estudiat i situades a Barcelona, una sèrie de criteris relatius a la sociologia literària, a nivell de consagració i reconeixement crític i dels lectors. De la primera selecció, s'extreu el corpus final a partir del qual s'analitzen les obres de les que es van poder realitzar entrevistes qualitatives amb els autors, amb el doble objectiu d'identificar les representacions urbanes en els textos, i d'analitzar el procés de creació de l'escriptor així com les seves interaccions amb la ciutat de Barcelona, com a espai urbà i com a societat.

³ *Ibid.*, p. 269.

⁴ BARTHES, Roland. «Sémiologie et urbanisme». *Oeuvres complètes II (1962-1967)*. Paris: Seuil, 1967, p.1277-1287.

⁵ BORJA, Jordi. *Luces y sombras del urbanismo en Barcelona* (2nd ed.). Barcelona: Editorial UOC, 2010.

⁶ ENARD, Mathias. *Rue des Voleurs*. Arles: Actes Sud, 2012. ENARD, Mathias. *Carrer Robadors*. Barcelona: Columna, 2013.

⁷ SAGARRA, Josep Maria. *Vida privada*. Barcelona: Proa, 1932.

imaginari literari, els escriptors contemporanis hi afegeixen la seva pròpia experiència com a veïns o com a passavolants. Si dins de la diversitat del districte el Raval és un territori de gran atractiu per als creadors literaris és perquè comparteix amb Ciutat Vella les mateixes característiques –punt de trobada, conflicte social, petjada visible de la història– però portades a l'extrem. El contacte entre les diferents classes socials és molt més contrastat que en altres espais: les classes altes visiten el Raval fugaçment, sense instal·lar-s'hi, amb objectius diversos però en tensió amb la resta de classes socials, i freqüentment en literatura existeix una presència protagonista dels serveis sexuals, així com de la caritat en menor mesura. El contrast entre classes socials es percep igualment en la fina línia entre l'èxit i el fracàs de les dones procedents de la classe popular, personificada en les prostitutes, que són veïnes de les artistes del Paral·lel, especialment en les ficcions que retraten l'època daurada dels cabarets de principis de segle. En l'actualitat, la gentrificació que provoca l'expulsió dels veïns i la desaparició de determinats espais afegeixen tensió social a una zona l'espai de la qual ha patit un procés intens de reforma urbanística. Amb aquests atributs, el Raval és una condensació dels temes de la literatura barcelonina en un espai de forta personalitat, però alhora, en ple procés de canvi constant. Jordi Castellanos explica que si per a Walter Benjamin, la ciutat és la «mònada», l'essència, la unitat que conté totes les característiques de la totalitat, en el cas barceloní, el «Barrio Xino» és la mònada de la ciutat: és la Barcelona antiga que acumula alhora totes les contradiccions modernes⁸.

El que avui coneixem com a Raval ha conegut diferents noms, recollits en les obres literàries. Des de principis del segle XX i fins al 1984 la zona exterior a les muralles es denominava administrativament Districte V. A principis del segle XIX era un dels barris més densos d'Europa, amb una elevada proporció d'habitatges per a obrers que treballaven en els telers i a les fàbriques amb màquina de vapor. Després de l'explotació intensiva del barri i amb l'enderrocament de les muralles, moltes empreses van marxar del barri deixant una zona degradada amb habitatges precaris, malgrat que es mantenia el petit comerç i els artesans. A principis del segle XX, el gran negoci ja eren els bordells i la prostitució, el que li va comportar el sobrenom de Barri Xino, en al·lusió als guetos xinesos de les grans ciutats americanes dels anys vint. La Guerra Civil va agreujar la repressió de la població obrera que es reunia als cafès, mentre tolerava la prostitució⁹.

L'antic Barri Xino o Districte V és l'escenari principal de quatre obres contemporànies amb una important consagració en l'imaginari literari: *Un calor tan cercano*, l'autobiografia novel·lada de la infància de Maruja Torres¹⁰; *La mala dona*, de Marc Pastor, sobre el cas d'Enriqueta Martí, l'anomenada «vampira del Raval»¹¹; i *Rue des voleurs*, de Mathias Enard, escriptor francès veí del barri, que explica la història d'un noi de Tànger en el seu periple fins a la Barcelona dels indignats¹². En menor mesura, també succeeix al Raval una part molt important de la trama de *Maletes perdudes* de Jordi Puntí, precisament en el període en què es gesta el caràcter del protagonista, en Gabriel, un orfe durant el franquisme¹³. No obstant això, el Raval apareix mencionat sovint en la literatura barcelonina contemporània, especialment en fragments relacionats amb temes com la prostitució, els baixos fons o la pobresa. Però l'ús recurrent d'aquests temes no significa

⁸ CASTELLANOS, Jordi. «La descoberta literària del Districte Cinquè». *Narratives urbanes. La construcció literària de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2008, p. 83-108.

⁹ GONZÁLEZ VIRÓS, Itziar. *Per no perdre peu*. Barcelona: Comanegra, 2012, p. 88-90.

¹⁰ TORRES, Maruja. *Un calor tan cercano*. Madrid: Alfaguara, 1997.

¹¹ PASTOR, Marc. *La mala dona*. Barcelona: RBA, 2008.

¹² ENARD, Mathias. *Rue des Voleurs*. *Op. cit.*

¹³ PUNTÍ, Jordi. *Maletes perdudes*. Barcelona: Empúries (La butxaca), 2010.

que el Raval sigui un espai uniforme, sinó que, al contrari, la posada en escena dels seus contrastos constitueix l'explicació de gran part del seu atractiu literari.

Els protagonistes de les novel·les barcelonines¹⁴ són majoritàriament homes, de totes les edats, generalment adults o joves adults. Sovint les novel·les expliquen una trajectòria biogràfica del protagonista, evolucionant des de la infància a la maduresa, o abastant una part significativa dels anys de joventut, en aquest cas d'acord amb la teoria lukacsiana de que la novel·la, com a recorregut individualista, és el gènere per excel·lència de l'època contemporània capitalista¹⁵. Si bé el tema del canvi social és rellevant en moltes de les obres, la seva possibilitat d'èxit depèn dels autors sense que hi hagi una tendència dominant. Les obres es divideixen entre les històries en les que no es permet que els seus protagonistes facin cap progrés en l'escala social, contra aquelles en què sí que es mostra la possibilitat d'evolució, malgrat que, en alguns casos, el cost és molt elevat. S'aprecia doncs, d'aquesta manera, un cert pessimisme instaurat respecte a la possibilitat d'evolucionar en l'escala social per mèrits propis a Barcelona¹⁶.

Una gran part dels protagonistes en les novel·les barcelonines contemporànies són antiherois: personatges que aconsegueixen els seus objectius a través de mètodes qüestionables –en el cas dels protagonistes de les obres analitzades, les seves accions es consideren criminals, encara que aquestes puguin oscil·lar entre l'assassinat i el simple vandalisme o petits furtus– o amb una intenció poc noble. Aquesta gran proporció pot portar-nos a afirmar que en la literatura de Barcelona hi ha una certa tendència a narrar les aventures de personatges poc virtuosos. Per descomptat, molt diferents antiherois com Onofre Bouvila de *La ciudad de los prodigios*¹⁷, Rafel Massó de *Senyoria*¹⁸, o l'Enriqueta Martí de *La mala dona*¹⁹, ostenten un historial criminal sense càrrega de consciència, o els casos d'en Gabriel de *Maletes perdudes*²⁰, amb els seus petits furtus, o en Lakhdar, de *Rue des voleurs*²¹, amb la seva voluntat de gaudir d'una vida millor però empès irremeiablement cap a una tràgica circumstància adversa. El context històric-social és un dels determinants més freqüents en el caràcter dels protagonistes de les obres, al costat de la família i la classe social. El fet de pertànyer a una classe social i voler ascendir cap a una altra és, en moltes de les obres, la trama principal i alguns protagonistes s'emmarquen clarament en les dinàmiques del Raval, que en molts casos semblen bascular de l'heroi cap a l'antiheroi.

La infància de la Manuela al gris Raval de la postguerra

En primer lloc, la Manuela d'*Un calor tan cercano* de Maruja Torres²², pot ser considerada la gran heroïna procedent del Raval. A diferència dels altres antiherois, la Manuela no té l'astúcia dels altres, i en part es tracta d'un personatge passiu, que observa amb ulls de nena, i que al llarg de la novel·la creix, evoluciona, i acaba marxant del barri, gairebé per una sèrie de casualitats del destí. Maruja Torres ens explica en aquesta

¹⁴ PATRICIO-MULERO, Maria. *La ciudad literaria. Representación urbana y creación literaria en Barcelona (1970-2015)*. Op. cit.

¹⁵ LUKACS, Georg. *Teoría de la novela*. Buenos Aires: Siglo Veinte, 1966.

¹⁶ En el corpus d'estudi, una mica més de la meitat de les novel·les mostren la fatalitat tràgica dels protagonistes al intentar ascendir en l'escala social.

¹⁷ MENDOZA, Eduardo. *La ciudad de los prodigios*. Barcelona: Seix Barral (Booket), 1986.

¹⁸ CABRÉ, Jaume. *Senyoria*. Barcelona: Proa (La butxaca), 1997.

¹⁹ PASTOR, Marc. *La mala dona*. Barcelona: RBA, 2008.

²⁰ PUNTÍ, Jordi. *Maletes perdudes*. Op. cit.

²¹ ENARD, Mathias. *Rue des Voleurs*. Op. cit.

²² TORRES, Maruja. *Un calor tan cercano*. Op. cit.

«deseografia» (el que avui en diríem autoficció), la seva infància al Raval, entre la pobresa i la repressió especialment marcada cap a les dones, en un barri on prolifera d'altra banda el sexe a l'espai públic, i la seva oportunitat d'educar-se i marxar del barri gràcies a la caritat d'una família de veïns franquistes.

Torres retrata el Barri [sic] de la seva infància partint del Carrer de la Unió, on es va traslladar amb la seva mare a casa dels seus oncles fugint del maltractament del seu pare. Veïns dels «Nacionals», una família que progressa socialment pel seu suport al règim aprofitant-se de les dificultats dels seus veïns, a través dels ulls de la Manuela assistim a un territori on la misèria no és tan extrema com es retrata en altres obres, atès que, en situar-se en la postguerra, és relativa a causa de la pobresa generalitzada entre una gran part de la població en aquest moment:

El piso de la calle de la Unión no era grande ni pequeño, aunque suficiente para nosotros cuatro, lo que representaba mucho en un Barrio en el que la mayor parte de la gente vivía arracimada, muchas veces en condiciones de realquiler con derecho a cocina, que era como habíamos vivido, por lo que recuerdo, cuando éramos tres, mientras duró el matrimonio de mis padres. En casa de Ismael teníamos, además de la sala, una habitación grande, la de los tíos, que era la única con ventana. En otra habitación, de tamaño mediano, con un ventanuco que daba a la escalera, dormía mi madre, y en la pequeña lo hacía yo, en una cama turca. Luego estaba la cocina, estrecha y alargada, con fogones que primero funcionaron con carbón y en algún momento que no puedo recordar fueron transformados a gas, un fregadero de granito y un lavadero del mismo material, en el que se hacía la colada y también nos lavábamos por partes. Había, por último, un pequeño cuarto con el inodoro, que se encontraba dentro de una especie de caja de madera, con tapa redonda, y lo llamábamos comuna. Estas piezas se organizaban a ambos lados de un pasillo que empezaba en un pequeño recibidor y desembocaba en la sala, que era lo mejor, porque tenía un balcón grande que daba a la calle²³.

El balcó es configura com un element important en la vida de la nena, des d'on pot observar un carrer al qual només anirà tenint-hi accés a poc a poc. El paisatge icònic del Raval és una amalgama de balcons que donen a carrers estrets, decorats amb roba estesa o amb plantes, des dels quals els veïns s'observen entre ells. Un altre dels aspectes destacats de la narració de la Manuela és la importància del petit comerç local, eix central de la vida del barri. Una distribuïdora de publicacions té un esment especial pel fet de ser un lloc on la Manuela s'evadeix de la seva existència al pis del Carrer de la Unió, així com la papereria del Carrer Marquès de Barberà és un altre comerç de fascinació infantil i que permet intuir el futur literari de la Manuela. Entre els diferents establiments, destaca també la botiga de petards del Carrer Sant Ramon, o la lleteria de l'Alemana.

El periple de la petita Manuela pel barri recorre tots aquests comerços, però finalment la novel·la conclou amb el descobriment de la faceta sexual del barri, en una casa d'habitacions del carrer Marquès de Barberà. La Manuela es projecta del Raval al món, i al final de l'obra perd la seva innocència. La prostitució és un aspecte intrínsec del Raval àmpliament retratat en literatura –local i internacional–, i els escriptors aporten una multitud d'exemples situats en diversos immobles, com el del carrer Riereta²⁴ o el de la carrer Robadors²⁵. L'oferta de serveis sexuals és diferent en cada carrer, com ho experimenta també la Manuela:

²³ *Ibid.*, pp. 35-36.

²⁴ PASTOR, Marc. *La mala dona. Op. cit.*

²⁵ MARSÉ, Juan. *Si te dicen que caí*. Barcelona: Novaro (Debolsillo), 1973, p. 260-261.

Amelia decidió ir por Marqués de Barbera, para acortar. Al llegar a San Ramón, doblamos a la izquierda, y el otro rostro del Barrio, el que mi familia trataba de escamotearme, se reveló inesperadamente ante mis ojos. Era muy distinto de nuestro territorio, en donde, a pesar de las putas, el Orgía y la casa de «Habitaciones», la gente se retiraba pronto porque madrugaba para ir a trabajar, y la mala vida, casi exclusivamente diurna –sólo cuando llegaba la VI Flota entraba mi calle en una relativa agitación nocturna–, apenas disturbaba el trajín del pequeño comercio.

–No teníamos que haber traído a la nena –protestó Mercedes, malhumorada–. Yo nunca la dejo venir por aquí, no vaya usted a creer. Ni por aquí, ni por Robadors, y no le digo ya por la calle de las Tapias²⁶.

El Raval dels anys cinquanta és, com la resta de retrats literaris de la ciutat, territori de la postguerra a on es percep la ferida oberta de la guerra civil i la descarnada situació dels vencedors sobre els vençuts. Aquests podien ser també d'extracció popular, com mostra la representació d'«els Nacionals» en *Un calor tan cercano*, i el seu apadrinament informal suposa l'única sortida per la Manuela de poder estudiar i superar la qualitat de vida de la seva família.

Los Nacionales vivían en un tercer piso, encima del bar Orgía, y eran los ricos del Barrio, donde todos les mostraban un respeto rayano en el servilismo. Todos, menos el tío Ismael, que solía rezongar: «Qué cony se habrán creído que son, estos necios, sin la guerra estarían muertos de hambre», cuando la tía hablaba de ellos con devoción. Por lo que recuerdo que se decía en casa, los Nacionales –el mote les venía porque no había 26 de Enero, ni Día de la Victoria, ni 18 de Julio, en que no exhibieran la bandera española en el balcón; a la cara, naturalmente, les llamábamos doña Asun y don Fernando–, al acabar la contienda, habían convertido su domicilio, un gran piso de la Rambla, en casa de compra-venta de joyas y otros objetos de valor, y habían puesto un cartel en el balcón de la fachada contigua al Liceo: «El Gran Damasco. Compró oro, plata, joyas, ropa, muebles y papeletas del Monte de Piedad»²⁷.

Al llarg del temps, el Raval també ha estat retratat com a símbol de la transformació de Barcelona, de la seva ambició de projecció internacional i de les tendències globals de recuperació dels centres de les ciutats amb un propòsit turístic i de gentrificació. Des de la perspectiva dels habitants, les obres literàries semblen transmetre una clara desconfiança per part dels veïns respecte a les reformes de l'espai urbà. En *Un calor tan cercano*, la tornada al barri de la infància de la Manuela es percep pessimista, pronosticant la futura gentrificació al Raval:

Parece que existe un plan para remodelar el Barrio, que van a convertirlo en un lugar distinto, derribando manzanas enteras de habitáculos miserables para quitárselo a los marginales que ahora lo pueblan, viejos supervivientes que le pertenecen como las lesiones de sus paredes, y a los extranjeros que, entre sus calles desatendidas, encuentran un primer refugio cuando recalán en la ciudad. Quieren que al Barrio vayan a vivir jóvenes profesionales de éxito, crear centros de lo que llaman animación cultural, borrar del mapa una mancha negra, ahora que la ciudad está empezando a ponerse en obras para cuando se celebren los Juegos Olímpicos²⁸.

²⁶ TORRES, Maruja. *Un calor tan cercano*. Op. cit. p. 136

²⁷ *Ibid.*, p. 85.

²⁸ *Ibid.*, p. 68.

El carrer Robadors, un mirador dels canvis socials des de la primavera àrab

Per en Lakhdar, en canvi, la progressiva pèrdua d'innocència en el seu Tànger natal es troba en l'origen del seu viatge cap a Barcelona. Després del seu periple mediterrani, interpreta el Raval com un microcosmos relativament agradable, tot i percebre la fragilitat dels seus espais i les convulsions socials. A diferència de la Manuela, per al protagonista de la novel·la *Rue des voleurs*²⁹ de l'escriptor francès resident al barri, Mathias Enard, el Raval és la destinació final de la seva emigració i la lliçó final del seu viatge iniciàtic, on finalment connecta el Raval amb les inquietuds del món global.

En Lakhdar comparteix una visió inicial de la seva arribada a Barcelona, a mig camí entre la por i la intuïció d'una energia que es desprèn de la ciutat, procedent essencialment de la seva diversitat. Malgrat la seva precària situació, en Lakhdar arriba a Barcelona després d'una dura odissea i la ciutat sembla un port tranquil on quedar-se, on contemplar en els contrastos dels seus espais, la història de la ciutat i els seus habitants:

Barcelone était belle et sauvage, j'aimais l'élégance, le rythme, les sons de la ville, la diversité des quartiers, de Gràcia au Poble Sec, depuis le port jusqu'à la montagne, l'étrange unité qu'il y avait dans les différences et les recoins, les surprises qu'offrait la ville – à deux pas de chez moi, par exemple, caché par des murailles, se cachaient l'hospice de la Sainte Croix et son jardin magnifique, planté d'orangers, sa belle fontaine et les merveilleux escaliers de pierre de la bibliothèque de Catalogne – dès qu'il y avait un rayon de soleil je m'asseyais pour lire, sur un banc, dans le parfum des fleurs d'oranger ; les jolies étudiantes de l'école d'arts appliqués sortaient pour fumer une clope, s'asseyaient sur les marches, et c'était beau de les regarder un moment ; à quelques pas de là, sous les portiques de l'ancien cloître, un groupe de clochards se tapaient des bières et des litrons de rouge, ils avaient l'air eux aussi de trouver l'endroit à leur goût, tout comme les drogués de la rue des Voleurs, les vendeurs de shit, les détresseurs de touristes, tout le monde appréciait ce lieu – certes pour des raisons différentes. L'hospice médiéval continuait, au fond, de remplir son office : il hébergeait de pauvres choses, des livres, des artistes, des ivrognes et des voleurs³⁰.

En Lakhdar no es converteix en un antiheroi fins al final de la novel·la, i des de Tànger fins a Barcelona, intenta mantenir els seus valors i els seus principis morals enfront de les situacions adverses. Després d'un llarg viatge s'instal·la al Carrer Robadors al Raval, i viu com pot en una ciutat que no compleix les seves promeses, en un barri efervescent per les dinàmiques dels seus habitants –entre els quals destaquen prostitutes, camells i altres immigrants il·legals com ell, amb estudiants i «culturetes»–, i en un moment d'ebullició per a la ciutat.

Ma rue était l'une des pires du quartier, une des plus pittoresques si l'on veut, elle répondait au nom fleuri de carrer Robadors, rue des Voleurs, le casse-tête de la mairie du district – rue des putains, des drogués, des ivrognes, des paumés en tout genre qui passaient leurs journées dans cette citadelle étroite sentant l'urine, la bière rance, le tagine et les samoussas. C'était notre palais, notre forteresse ; on y entrait par le petit goulet de la rue Hospital, on en sortait sur l'esplanade des immeubles modernes au coin de la rue Sant Rafael, qui s'ouvrait sur la rambla du Raval ; en face, de l'autre côté de la rue Sant Pau, commençait la rue Sant Ramon, autre forteresse – entre les deux, la nouvelle Cinémathèque, censée transformer le quartier

²⁹ ENARD, Mathias. *Rue des Voleurs*. *Op. cit.*

³⁰ *Ibid.*, p. 261-262.

par les lumières de la culture et attirer le bourgeois du nord, le nanti de l'Eixample qui, sans les initiatives géographico-culturelles de la Ville, ne serait jamais descendu jusqu'ici. Il fallait bien sûr protéger les amoureux du cinéma d'auteur et les clients de l'hôtel quatre étoiles de la rambla du Raval non seulement des débordements de la plèbe, mais aussi de la tentation d'aller aux putes ou d'acheter de la drogue, et la zone était donc patrouillée vingt-quatre heures sur vingt-quatre par les flics, qui garaient fréquemment leur fourgonnette au débouché de notre Palais des Voleurs³¹.

Després de viure l'impacte de la revolució de la Plaça Tahrir, en Lakhdar assisteix a les acampades del 15M a la Plaça Catalunya i a les manifestacions de la vaga general contra la reforma laboral el març del 2012. En Lakhdar és un personatge que es caracteritza per reflexionar amb una mirada senzilla i directa sobre el que s'està movent a banda i banda de la Mediterrània, amb una increïble clarividència condicionada per la precarietat de la seva existència.

Lorsque le soleil était bas, je rentrais ; j'avais un nouveau rituel : je m'achetais une bouteille de vin rouge catalan au supermarché, quelques olives et une boîte de thon ; je m'installais sur mon minuscule balcon au quatrième étage, j'ouvrais la bouteille, la boîte, le paquet d'olives, je prenais un livre et j'attendais que la nuit tombe, doucement, j'étais le roi du monde. Mieux qu'Abû Nuwâs à la cour de Bagdad, mieux qu'Ibn Zaydûn dans les jardins d'Andalousie, je prenais une petite avance sur le paradis, que Dieu me pardonne, il ne manquait que les houris. Je lisais un polar espagnol (faute de grives, on mange des merles) ou de la poésie arabe classique, à l'aide du dictionnaire que m'avait prêté Judit – déchiffrer un vers obscur aux mots oubliés était un immense plaisir³².

Al Raval de 2011, en Lakhdar troba un racó de la ciutat on els immigrants com ell es concentren i es donen suport mutu, en un barri que segueix oferint els mateixos atributs de pobresa i prostitució que també esmenten altres escriptors. Molt especialment, Jean Genet a *Journal du voleur*³³, una de les principals influències per a Mathias Enard en l'escriptura d'aquesta novel·la. Lluny de l'idealisme del lloc o de la fascinació pels baixos fons, en Lakhdar es refugia al Raval perquè és el primer port tranquil en la seva fugida cap a una Europa que prometia una vida diferent, però de la qual ràpidament s'ha desencantat. En Lakhdar observa –també des del balcó– una ciutat col·lapsada que representa un sistema espatllat, però al carrer Robadors, des de fa dècades, l'ambient sembla romandre intacte i, malgrat la seva precarietat, li ofereix un aixopluc. La convivència de classes al Raval és, segons Lakhdar, una quimera, i les condicions en què viuen part dels seus veïns, completament insalubres tot i els esforços municipals:

Notre immeuble était au début de la rue des Voleurs, dans sa partie étroite, tout près de la rue Hospital ; c'était un bâtiment typique du quartier, ancien, ruiné ; un de ceux qui, malgré les efforts des propriétaires et de la mairie, paraissaient rétifs à toute rénovation : les marches d'escalier avaient perdu la moitié de leur carrelage, les menuiseries ployaient, les murs se débarrassaient de leur revêtement par grandes plaques dont les débris encombraient les paliers ; les câbles électriques pendaient du plafond, les vieilles douilles en céramique n'avaient plus vu le cul d'une ampoule depuis

³¹ *Ibid.*, p. 248-249

³² *Ibid.*, p. 262-263.

³³ GENET, Jean. *Journal du voleur*. Paris: Gallimard, 1949.

des lustres et les boîtes aux lettres rouillées, cabossées, bâillaient, disjointes ou grand ouvertes, quand il leur restait une porte³⁴.

En comparació amb el pis del carrer de la Unió on viu la Manuela, en Lakhdar es troba en una situació més precària, malgrat la distància de mig segle entre els dos personatges, com si cap reforma hagués succeït en l'edifici des de la postguerra. Les imatges de misèria al Raval no són noves en literatura, com bé mostren els narradors francesos dels anys trenta com Jean Genet o André Pieyre de Mandiargues³⁵, de qui s'inspira Mathias Enard.

El Raval de *La mala dona*, el cau del monstre

Probablement, l'obra literària contemporània que més èmfasi fa en la misèria que habita el Raval és *La mala dona*³⁶. El miserabilisme ha estat un tema freqüent en la història literària de Barcelona, especialment associat a l'espai del Raval, i que en aquest cas es troba al servei del decorat gòtic d'una història policíaca basada en fets reals. L'anomenada Vampira del Raval, Enriqueta Martí, protagonista de la novel·la *La mala dona*, fou una cèlebre assassina que a principis del segle XX va ser descoberta com a part d'una trama que prostituïa i assassinava nens, fills de les prostitutes del Raval en la seva majoria. Martí va ser una criminal de manual, freda i sàdica, però absolutament interessant ja que li van carregar les culpes perquè no s'investigués més la xarxa que connectava els seus crims amb l'alta societat barcelonina. Els seus orígens modestos i les seves pràctiques de santeria contrasten amb la seva gran ambició pel poder i pels diners, convertint-la en la gran antiheroïna per excel·lència, justificada en part per la possibilitat d'ascensió social a una Barcelona de misèria a través dels seus crims. En la novel·la de Marc Pastor, el detectiu fictici que persegueix l'Enriqueta Martí també posseeix totes les característiques de l'antiheroi (alcohòlic, llibertí, etc.) però la seva recerca de la justícia per tots els mitjans l'eximeix de culpa i judici.

L'entorn d'Enriqueta Martí, perfectament cartografiat al Raval, es compon de personatges marginats de la societat, que cometen petits crims per sobreviure – en contrast amb la pròpia Enriqueta Martí, de la qual la maldat i l'elecció de viure entre la misèria són injustificables segons la perspectiva de la novel·la:

Al cap i a la fi, en Bocanegra és un nano, un pollet acabat de sortir de la closca, orfe de pare, mare, Déu i diners, que malviu en un colomar del carrer de la Lluna i que menja quan pot o quan roba, que sol ser el mateix dia. L'única companyia que té és la d'un vellet cec del mateix bloc, que fa classes de guitarra als nens i fabrica uncions i pomades per als adults, i que assegura que pot guarir tota mena de mals, encara que faci anys que ni hi veu ni hi toca. León Domènech, es diu, i mai es queixa quan li falta algun colom al terrat. Per què et diuen Bocanegra, noi?, li preguntà un cop sense veure-li les dents tacades de sang seca i una ploma bruta entre els cabells³⁷.

El Raval segueix contenint en les seves representacions literàries el mite d'una certa bohèmia i dels baixos fons, però en les diferents dècades del segle XX, la seva representació es va diversificant, mostrant l'evolució de personatges marginals en un espai de forta multiculturalitat. La violència és una constant de les obres situades a principis

³⁴ ENARD, Mathias. *Rue des Voleurs*. *Op. cit.*, p. 250.

³⁵ NADIM, Roxana. «Témoignages oubliés sur Barcelone, capitale littéraire: la naissance d'un mythe chez les romanciers français au lendemain de la Première guerre mondiale (1925-1935)». *Equinoxes*, 5 (2005).

³⁶ PASTOR, Marc. *Op. cit.*

³⁷ *Ibid.*, p. 11.

del segle XX. De fet, la narradora de *La mala dona* és la pròpia mort, i qui verbalitza més reflexions sobre la ciutat, en la qual es troba a gust:

Barcelona és una dama vella d'ànima esgarrapada que ha estat abandonada per mil amants, però que no ho vol reconèixer. Cada cop que creix es mira al mirall, es veu canviada, i renova tota la sang fins a portar-la al punt d'ebullició. Com el capoll d'una papallona, per fi esclata. La malfiança esdevé la primera fase de gestació: ningú està segur que aquell amb qui ha conviscut durant anys, a qui pretenia per veí, ara no sigui sinó enemic. De cop i volta es marquen les distàncies, es fan paleses les diferències entre els barcelonins, i cadascú es refugia en el propi univers, preparat per a la defensa o l'atac. I així és com la violència, la segona fase en la metamorfosi de cuca a papallona, esdevé un fenomen irreversible. Per una espurna, per una causa sense causa, per una excusa improvisada, la dama vella es torna a cobrir de cicatrius, crema, crida esbojarrada i em ret homenatge³⁸.

La violència apareix estretament vinculada a la societat barcelonina, com a conseqüència d'una accentuada desigualtat social:

A la Rosa de Foc tothom va a la seva: uns miren de tenir teca per dur-se a la boca, altres s'omplen les butxaques i en fan ostentació; pidolaires que dormen en una taverna perquè no tenen un mal llit on caure morts, rics que viatgen a Sant Sebastià per fer un bany medicinal a la platja³⁹;

La corrupció és tan generalitzada que només es percep la punta de l'iceberg, afectant en el seu conjunt les elits de la ciutat. L'inspector Moisès Corvo en la seva investigació al voltant dels raptos de menors, perpetrats per l'Enriqueta Martí, sospita que:

no estan buscant només un monstre. Ni quatre arreplegats fills de puta que violen criatures. Que van al darrere de gent amb prou poder per anestesiar una ciutat sencera. Gent que farà el que sigui per gaudir de vicis fastigosos, que tenen diners, tenen estatus i tenen poder⁴⁰.

La Casa de la Caritat, llar picaresca dels orfes del franquisme

Per concloure el retrat del Raval en la literatura contemporània, observem les interaccions amb l'espai del barri no d'un antiheroi exactament sinó més aviat d'un *pícaro*, que comença les seves aventures al Raval. En Gabriel és el protagonista de *Maletes perdudes* de Jordi Puntí un orfe durant el franquisme que creix a la Casa de la Caritat, orfenat que es convertiria en els anys noranta en la punta de llança de l'Olimpíada Cultural com a Centre de Cultura Contemporània de Barcelona. És en aquest lloc i als carrers del Raval on es gesta l'antiheroi que acabarà sent: un home postmodern i indòmit que viatjarà com a transportista de mudances per tot Europa –amb els corresponents furts als clients– i anirà deixant la seva llavor, sent pare de quatre nens a Frankfurt, Londres, París i Barcelona, per acabar desapareixent de les seves vides misteriosament, en una novel·la a mig camí entre l'aventura de cavalleries i la picaresca, i amb un rerefons

³⁸ *Ibid.*, p. 32.

³⁹ *Ibid.*, p. 67.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 108.

contrastat entre la Barcelona grisa de la dictadura i l'Europa de l'Escola de Frankfurt, el Swinging London i el maig del 68.

Als anys seixanta, mentre a Europa sorgeixen importants moviments socials, les normes socials de la dictadura segueixen presents i part de la població comença a acusar la manca de llibertats i l'enclaustrament del país. *Maletes perdudes* representa aquesta època precisament en contrast amb altres escenaris europeus, des d'un punt de vista popular. En Gabriel, que ha estat abandonat al Mercat del Born, no aconsegueix ser adoptat per una família de la Bonanova, i per tant es criarà amb les monges de la Casa de la Caritat fins a convertir-se en un camioner que viatja per França, Anglaterra i Alemanya en una empresa que concentra les virtuts d'endogàmia inscrites en el règim.

Una de les filles del senyor Casellas, la petita, es va casar amb un jove de bona família que manava al Banco de Madrid, em sembla que era. (Els treballadors de La Ibérica, esclar, ens vam haver de rascar la butxaca per fer-los un regal.) Entre molts altres pingüins, al casament hi va assistir un tal Ramiro Cuscó Romagosa, un franquista molt reconegut aleshores que era parent del nou gendre, i d'allà, com una bona tirada de daus al joc de l'oca, el senyor Casellas va saltar al despatx de José M. de Porcioles, l'alcalde de Barcelona⁴².

No obstant això, encara que les circumstàncies històriques són precises i relacionades amb la dictadura, en la descripció dels espais del Raval, observem que el seu retrat és intemporal, i que pràcticament, exceptuant algun detall (com una minifaldilla) la Barcelona dels seixanta seguia congelada des de principis de segle:

Les putes del Xino es posaven bé la cinta dels sostens i es retocaven el maquillatge barat. Els botiguers engalanaven els aparadors alçant castells de llaunes de conserva. Els uixers pesaven figues a la cabina de vigilància. Mentre els pixats fermentaven i embrutien les llambordes, una nena menjava tramussos al costat d'una font. Un soldat de permís comprava flors per a una modisteta en una parada de les Rambles. Un avi sortia al balcó amb pijama i es rascava la bossa. Un marrec que duia una samarreta imperi matava rates de claveguera amb un tiraxines. Una noia amb la faldilla curta, a sobre genoll, sentia que l'airet marí pujava del port i li acariciava les cames. Un home menut, vestit amb una bata de color blanc i una americana ratada al damunt, s'esquitllava per un carreró amb un paquet ben embolicat i protegit sota la jaqueta...⁴³

Com Maruja Torres, Jordi Puntí tampoc no oblida retratar la importància de la religió amb anècdotes que tenen lloc a la Casa de la Caritat. Més enllà de la circumstància d'un orfenat de monges, la crítica a la religió s'estén a l'estructura social del franquisme, ja que en Gabriel forma part dels orfes que durant el franquisme tenen la possibilitat de ser adoptats per una família franquista, situada a la zona alta de la ciutat. La seva infància té lloc al cor del Raval, amb una perspectiva permanentment irònica respecte a la religió que l'envolta.

Les monges dirigien la vida quotidiana de l'hospici i un mestre feia classe als nens més grans. Els petits com ell creixien en un ambient d'espiritualitat catòlica. Es veu que els àpats, per exemple, es convertien en una classe de religió. Les monges li peixaven les farinetes tot recorrent al santoral:

– Ésta para San Pelayo, mártir de la castidad... Esta para San Esteban, que fue el primer mártir y murió lapidado... Esta para San Cosme y San Damián, hermanos gemelos que

⁴² PUNTÍ, Jordi. *Maletes perdudes*. *Op. cit.*, p. 102.

⁴³ *Ibid.*, p. 83

murieron decapitados... Esta para santa Engracia, patrona de Zaragoza, a quien un caballo arrastró por toda la ciudad...

El pare no havia oblidat mai aquella cantarella, ni tampoc les estranyes relacions que s'establien entre els plats que li feien menjar i les morts sagnants i espantoses d'aquella colla de sants⁴⁴.

La particularitat de *Maletes perdudes* respecte a altres obres situades exclusivament al Raval, és la de contrastar la Barcelona del franquisme, des del Raval –i posteriorment Nou Barris i Fort Pienc–, amb els moviments socials que succeïen a Europa als anys seixanta. Gràcies als seus viatges amb el camió de mudances, un personatge popular com en Gabriel, un nen de la Casa de la Caritat, pot contrastar la situació de la seva ciutat amb altres llocs en els quals es garanteixen les llibertats i hi ha una certa prosperitat econòmica.

Al rerefons de les seves paraules, Barcelona apareixia com una ciutat sòrdida, avorrida, inhòspita. Els carrers estaven mal il·luminats, els pobres vivien en barraques, el mar era brut i quedava lluny, l'hampa plomava els escassos turistes que s'hi aventuraven. «Spain is diferent!», els deia amb una sornegueria que elles no podien detectar. Jonquera enllà, en Gabriel es tornava un antifranquista més actiu i criticava el dictador amb una vehemència poc natural, però molt efectiva⁴⁵.

La identitat literària d'un espai rebel

La imatge literària del Raval en la literatura contemporània segueix una tradició literària iniciada com a mínim un segle abans, però si anteriorment s'emfatitzava el miserabilisme imperant, actualment es destaquen els contrastos socials i espacials a causa de les reformes urbanístiques actuals. De totes maneres, és una constant de la literatura barcelonina que els escriptors no retratin estrictament els espais geogràficament, sinó com a reflex de la societat, fent especial èmfasi en el reflex entre l'una i l'altre. La ciutat no és una protagonista més, sinó un cronòtop d'importància sociològica.

Parlant específicament de l'imaginari del Raval, els antiherois que el poblen es distingeixen d'altres antiherois per una certa justificació deguda a un context socioeconòmic sotmès a la dominació. Els personatges descrits són molt diferents d'altres antiherois barcelonins, com l'Onofre Bouvila de *La ciutat dels prodigis*⁴⁶, que comença sent repartidor de propaganda anarquista i acaba sent un especulador i mafiós sense parangó, o en Rafel Massó de *Senyoria*⁴⁷, el regent civil a Barcelona el 1790, l'ambició del qual és desmesurada i injustificable. Al Raval, la justificació de voler escapar de la repressió i la pobresa, en el cas de la Manuela; de sobreviure després de l'emigració des del Magrib i enfrontar-se a amenaces globals, en el cas d'en Lakhdar; o d'evolucionar des de l'orfenat fins a una certa comoditat en el cas d'en Gabriel, demostren que els nostres antiherois actuen de vegades amb una justificació clara. L'Enriqueta Martí és un cas anòmal, però no s'adscriu estrictament al Raval, a causa de la seva capacitat de mobilitat pels espais de la ciutat, des del carrer Ponent fins al casino de l'Arrabassada, una capacitat compartida amb Bouvila, o amb l'especulador Demi Gambús, protagonista de *La felicitat* de Lluís-Anton Baulenas⁴⁸.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 37.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 146

⁴⁶ MENDOZA, Eduardo. *La ciudad de los prodigios*. Op. cit.

⁴⁷ CABRÉ, Jaume. *Senyoria*. Op. cit.

⁴⁸ BAULENAS, Lluís-Anton. *La felicitat*. Barcelona: Edicions 62 (La butxaca), 2001.

Els escriptors barcelonins que escriuen sobre el Raval mostren una preocupació a través de la seva obra i de les seves declaracions⁴⁹ sobre l'impacte de les reformes urbanístiques en territoris considerats «autèntics», garants d'una certa diversitat de població i estendards d'una cultura popular específica. En la literatura barcelonina, els escriptors es consideren testimonis de la memòria dels espais, i tenen un discurs crític sobre l'evolució de la ciutat quan es refereixen a barris com el Raval.

L'intens atractiu literari de l'espai en construcció que ha representat històricament el Raval ha desembocat en una literatura que descriu una cartografia rebel, llar de les contradiccions contemporànies i dels reptes socials, on la memòria dels antiherois es plasma en uns espais d'acollida precària que inspiren una aura d'autenticitat malgrat la seva precarietat.

Bibliografia

BARTHES, Roland. «Sémiologie et urbanisme». *Œuvres complètes II* (1962-1967). Paris: Seuil, 1967, p. 1277-1287.

BAULENAS, Lluís Anton. *La felicitat* (La butxaca). Barcelona: Edicions 62, 2001.

BORJA, Jordi. *Luces y sombras del urbanismo en Barcelona* (2nd ed.). Barcelona: Editorial UOC, 2010.

CABRÉ, Jaume. *Senyoria* (La butxaca). Barcelona: Proa, 1997.

CASTELLANOS, Jordi. «La descoberta literària del Districte Cinquè». *Narratives urbanes. La construcció literària de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2008, p. 83-108.

ÉNARD, Mathias. *Rue des voleurs*. Arles: Actes Sud, 2012.

ÉNARD, Mathias. *Carrer Robadors*. Barcelona: Columna, 2013.

FORNS, Albert. *Albert Serra (la novel·la, no el cineasta)*. Barcelona: Empúries, 2013.

GENET, Jean. *Journal du voleur*. Paris: Gallimard, 1949.

GONZÁLEZ VIRÓS, Itziar. *Per no perdre peu*. Barcelona: Comanegra, 2012.

LUKACS, Georg. *Teoría de la novela*. Buenos Aires: Siglo Veinte, 1966.

MARSÉ, Juan. *Si te dicen que caí* (Debolsillo). Barcelona: Novaro, 1973.

MENDOZA, Eduardo. *La ciudad de los prodigios* (Booket). Barcelona: Seix Barral, 1986.

NADIM, Roxana. «Témoignages oubliés sur Barcelone, capitale littéraire : la naissance d'un mythe chez les romanciers français au lendemain de la Première guerre mondiale (1925-1935). » *Equinoxes*, (5), 2005.

⁴⁹ En les entrevistes realitzades en la tesi. *Op. cit.*